

O tretmanskim idejam

Dragan Petrovec*

Pojmovanje tretmana je neenotno. Praviloma ga enačijo z medicinskimi ali psihiatričnimi posegi v obsojenčev osebno. Pravilneje je, če ga razumemo kot vse, kar se dogaja obsojenemu in kar vpliva nanj med prestajanjem kazni. Z vidika načel komuniciranja je nemogoče imeti »netretmanske« institucije, ker vsaka na določen način vpliva na obsojenca. V zaporih se je v obdobju kritike tretmana dogajalo le malo tretmanskega v pozitivnem pomenu. Te kritike so ostajale na akademskem nivoju, zakonodaja je šla svojo pot, še bolj pa praksa. Današnja evropska zakonodaja se rehabilitaciji kot namenu izvrševanja kazni ni odrekla. V zaporih pa srečamo kljub enotnemu teoretičnemu izhodišču najrazličnejše režime prestajanja kazni. Razlike pri odločanju za določen pristop nastajajo zaradi različne osebnostne naravnosti in strukture posameznikov — teoretikov ali praktikov, pri čemer so čustva še posebno pomembna, čeprav jih radi prikrivamo v imenu objektivne znanosti. Uresničevanje tretmana v pozitivnem pomenu otežuje tudi boj z nosilci družbene moči — premoči nad posameznikom, ki se ji te strukture nočejo odpovedati. Zato je boj za tretman, ki bi pomenil obliko horizontalne komunikacije, v resnici boj za pridobitev oblasti nad samim seboj.

Ključne besede: izvrševanje kazenskih sankcij, kazenski zavodi, tretman, obsojenci, kritika tretmana.

UDK 343.825

1. Uvod

Naše predstave o zaporu in o dogajanju v njem so determinirane z vsem, kar vemo o ljudeh in kakor jih občutimo, s tem, kako doživljamo drugačnost, vzgojo, avtoriteto, hierarhične in avtokratične sisteme in še marsikaj drugega. To trditev praviloma potrjujejo razprave znanstvenikov, ki svojih penoloških pogledov ne morejo predstaviti, ne da bi pri tem razkrili svoja temeljna stališča do pojavov in ljudi. To je tudi eden od razlogov, da penološkega raziskovanja ne moremo ločiti od raziskovanja nekaterih temeljnih družbenih procesov in pojavov. Zato se je treba ukvarjati z vprašanji, ki niso videti ne specifično pravna, ne penološka niti psihološka. V resnici pa odgovori na prav ta vprašanja opredeljujejo naš odnos do človeka — bodisi da rešujemo njegove osebne težave kot psihologi, ali ga spreminjamo in prilagajamo »normalnosti« kot penologi, ali pa s pozicije družbene premoči zahtevamo državljansovo konformnost.

Poldrugo desetletje je tega, kar so — sprva posamezniki, za njimi pa tudi sistemi — začeli pokopavati tretmansko ali rehabilitacijsko idejo. Med tistim, kar so teoretiki kritizirali, in tistim, kar se je praviloma dogajalo v zaporih, pa so bile vseskozi velike razlike, ki se jih v akademskih krogih niso zavedali. Šele nekatere temeljitjše raziskave o razmerah v penalnih zavodih so pokazale, da gre za povsem drugačen svet, kakršnega si teoretiki niso predstavljali. Namesto da bi se borili zoper tretman, bi sile koristneje uporabili v borbi za spoštovanje temeljnih

človekovih pravic in za preprečevanje nehumana ravnanja z obsojenci. Do tistega, kar so si predstavljali pod pojmom tretmana, je bilo še neskončno daleč, ne glede na to, da so bile marsikateri kritične misli na račun tretmana utemeljene.

2. O pojmovanju tretmana

Če v kazenskopravno in kriminološko znanost vdira vse močnejši dvom v resocializacijo in v različne oblike tretmana, obenem pa isti teoretiki ugotavljajo, da bi bilo vsako splošno zavračanje tretmanske politike nevarno za nadaljnji razvoj tega področja,¹ potem je treba priznati vsaj to, da v pojmovanju resocializacije in različnih tretmanskih oblik vlada precejšnja zmeda. V košu rehabilitacijskih idej se mešajo najrazličnejši postopki, od splošno medicinskih do specialnih — na primer psihokirurgičnih, od psihanalitičnih pristopov do medikamentozne terapije, od elektrokonvulzivne terapije preko spreminjanja vedenja s postopki averzije, od psihološkega svetovanja do skupinskega dela po načelu socioterapevtsko organiziranega bivanja v zaporu.

Podobno kot uporabljajo pojem neoklasicizem za povsem različne ideološko politične programe in strategije,² razlagajo vsak na svoj način tudi tretman oziroma rehabilitacijo, kljub nekaterim stičnim točkam.³

Zdi se, da je večina avtorjev obremenjena s tistim, kar je v tretman prinesla ameriška ideologija. Ta je omejila obravnavanje obsojencev

* Članek je povzetek ene izmed tem magistrske naloge z naslovom »Meje in možnosti tretmanskega modela«, ki jo je avtor zagovarjal junija 1991 na PF v Ljubljani.

¹ Bačić, Individualizacija; s. 135, 140.

² Weigend, Neoklasicizem; s. 155.

³ Bačić, kot pri op. 1.

zlasti na medicinske ali psihiatrične posege v osebnost. Slovenski znanstveniki so v sredini šestdesetih let zapisali, da je tretman v najširšem pomenu besede vse, s čimer družba vpliva na posameznika, da ne bi več delal kaznivih dejanj. Pri tem je mišljen čas od začetka kazenskega postopka pa do morebitne prestane kazni.⁴ Če bi sklepali po analogiji le o penološkem tretmanu, bi ta moral vsebovati pač vse, kar se obsojenemu dogaja v zaporu. Že na naslednjih straneh pa so isti znanstveniki opozarjali, da tretman sploh ni potreben vsem ljudem, ki so storili kaznivo dejanje, pa so zaradi tega v zaporu.⁵ Ta miselni preskok kaže na drugačno, ožje pojmovanje tretmana, kakršno so nekateri avtorji ohranili tudi kasneje, ko se pridružujejo ideji, naj bo tretman predvsem na voljo ljudem, ki ga želijo.⁶

Najustreznejša razlaga se zdi tista, ki jo je podal Williams, in po kateri je tretman vse, kar se dogaja obsojenemu, in ne le nekaj, kar po želji dodajamo kaznovanju.⁷

Vsako prestajanje kazni vpliva na človekovo osebnost in na njegovo vedenje — bodisi da gre za negativno izkušnjo, ki jo radi poudarjajo behavioristi, bodisi da gre ob vseh omejitvah tudi za pozitivna doživetja, potrjevanje lastne veljave in sposobnosti normalnega funkcioniranja, kar je med drugim geslo nekaterih rehabilitacijskih usmeritev.

Razdeliti ljudi na tiste, ki potrebujejo tretman ali ga želijo, in na tiste, ki ga ne, je nesmiselno, če ob predstavljeni shemi pričakujemo, da se v tistih, ki tretmana ne bodo deležni, ne bo nič spremenilo. Sicer pa domneva, da so v zaporu ljudje, ki tretmana ne potrebujejo, kaže na konflikt ob izrekanju kazni, saj bi bila s tem kršena določba o namenu kaznovanja, dokler na tak namen pristajamo. (Ob tem je treba opozoriti na osnutek slovenskega kazenskega zakonika, ki se temu konfliktu izogne tako, da ne opredeljuje namena kaznovanja).

Če bi sledili ideji, da določenih ljudi ne »podvržemo« tretmanu, se je treba vprašati, kaj (naj) se z njimi dogaja v času prestajanja kazni. Če pojmuje tretman kot komunikacijski model, kakršen je bil predstavljen pri nas že z Eksperimentom v Logatcu (čeprav ne s takim imenom), potem je skrajna možnost prekinitev komunikacije s človekom. Tudi taki postopki so predvideni

(izolacija, osamitev), vendar je povsem jasno, da tudi taka prekinitev — in zlasti taka — vpliva na obsojenčevo trenutno in kasnejše vedenje.

Tudi če se odločimo le za korekten odnos z vidika zaščite obsojenčeve telesne integritete, je to korak k humanizaciji prestajanja kazni, ne glede na to, da mu ne nudimo nič »tretmanskega«. Tudi to je lahko glede na posameznikova pričakovanja o zaporu zanj pozitivna izkušnja, ki jo bo nesel s seboj in verjetno vgradil v svoje vedenjske vzorce.

Karkoli naredimo in karkoli opustimo, ima pomen in vpliv na obsojenčevo vedenje. Tako kot je po Watzlawicku nemogoče »ne-komunicirati«, je tudi v zaporu nemogoče »ne-vplivati« na človeka.

3. Raznovrstnost tretmanskih pristopov

Ker se te nejasnosti o tretmanu niso nikoli temeljiteje lotili, smo že poldrugo desetletje priče spopadom med privrženci rehabilitacijske ideje in njenimi nasprotniki. Resnici na ljubo je treba priznati, da so ti spopadi sedaj nekoliko šibkejši, saj se zdi, da je rehabilitacija kot namen prestajanja kazni nepreklicno pokopana — vsaj v akademskih krogih.

V sredini šestdesetih let je tretmanska usmeritev doživela svoj razcvet. Montrealski mednarodni kriminološki kongres je leta 1965 predstavil vrsto postopkov, ki so bili namenjeni obravnavi delinkventov. Govorili so o medicinskih metodah (psihokirurgija, hipnoza, psihoterapija, narkoanaliza),⁸ o psiholoških (zlasti psihoanaliza),⁹ pa tudi o socialnih metodah tretmana (terapevtske skupnosti in skupinsko svetovanje).¹⁰

Zanimivo je, da se vse te tretmanske metode — od medicinskih, psiholoških pa do socialnih — niso pojavljale le kot ločeni pristopi k obravnavanju delinkventov. Tretmanski program je kot celota lahko vseboval tudi vse te metode, združene v sistem.

Pregleden kronološki prikaz razvoja tretmanskih idej skorajda ni mogoč. V svetu so se namreč pojavljale v različnih časih in z različno intenzivnostjo.

Behavioristična psihologija je zaradi svoje »priročnosti« postala priljubljeno orodje zlasti ameriške penologije. Vedenje skuša razložiti le z zunanjimi okoliščinami, notranji procesi pa je

⁴ Vodopivec et al., *Kriminologija*; s. 72.

⁵ *Ib.*, s. 74.

⁶ Vodopivec, *Nova*; s. 92.

⁷ Williams, *Changing*; s. 124.

⁸ Fontanesi, *Methodes*; s. 359.

⁹ *Ib.*, s. 374—375.

¹⁰ *Ib.*, s. 385—387.

ne zanimajo. Za behavioristično terapijo je — v grobem povedano — dovolj, da z zunanjim dražljajem doseže drugačno vedenje. Shema je relativno preprosta. Neustreznemu vedenju sledi neprijeten dražljaj in sčasoma se človek odvadi takih vedenjskih vzorcev. Domišljija v iskanju neprijetnih dražljajev že od nekdaj ni poznala meja, zlasti če je šlo za kaznovanje ljudi. Sodobni pristopi se skrivajo za imeni averzivnih terapij in Peklenska pomaranča je prav dober zgled. Behavioristični penološki pristopi se sicer razlikujejo v ostrini posegov, neprijetna izkušnja, ki je *conditio sine qua non*, pa je vsem skupna.

Wagner predvideva za obsojenega v rehabilitacijskem programu najprej izobraževanje, ki naj pripomore k zdravi presoji, zatem opozorilo o kaznih, ki sledijo kršitvam, v celoti pa mora zapor pomeniti neprijetno izkušnjo.¹¹

Tako izkušnjo povzema in stopnjuje Wexler, ki zadrego ob uporabi najbolj grobih posegov v obsojenčevo fizično in psihično integriteto rešuje z njegovo privolitvijo. Med praktičnimi primeri opisuje elektrokonvulzivno terapijo in medikamentozno, ki pri obsojencu ustvarja občutke, da se duši in umira, ter eksperimentalno psiho-kirurgijo.¹²

Kennedy in Kerber ugotavljata, da je za določene vrste delinkventov najustrežnejše, če sistematično ustvarjamo frustracije in »šok situacije« v zaporskih pogojih.¹³

Silber govori tudi o pozitivnem pogojevanju (*positive conditioning*) in omenja pri mladostnikih, ki so jih starši le kaznovali, denar, avto in nočne izlete kot pozitivne motive za določeno vedenje. Vendar mu je dosti bližja averzivna metoda, kjer se uporabljajo elektrošoki, ki jih je lahko nadzirati in nimajo stranskih učinkov. Ta model je tudi ekonomičen in skrajšuje čas ukvarjanja s človekom.¹⁴

V čisto medicinsko obravnavo pa vodijo raziskave o uporabi psihodeličnih sredstev v tretmanske namene. Duncan navaja dve pomembni raziskavi (Leary in Clark 1963 ter Lyle 1968) o vplivu LSD in psilocybina na človekovo zavest. Pod vplivom teh drog prihaja pri posameznikih do nenadnih spoznanj in občutenj, samozavedanja in občutenja realnosti v celoti, vse to pa spremljajo doživljanja rojstva in smrti. Upoštevaje take rezultate se je treba zavedati pomemb-

ne vloge, ki jih imajo ta sredstva v modernem tretmanu.¹⁵

Podobno barvitost medicinskih postopkov najdemo v tem času tudi v domači penologiji oziroma kriminologiji. V poglavju o zdravstvenem tretmanu delinkventov Kobal opisuje terapijo z izzivanjem posebnih reakcij v organizmu z apomorfinskimi injekcijami, ki so uporabne pri alkoholikih, pa tudi pri fetišistih in homoseksualcih. Enako učinkovita je medikamentozna terapija; praksa pa je pokazala, da je učinkovita dnevna doza nekaj večja kot pri psihiatričnih pacientih (!). V Sloveniji je bilo izvedenih tudi nekaj psihokirurških posegov. Rezultati so bili praviloma uspešni, ker so se pacienti odvadili določenega vedenja in so postali tudi bolj vodljivi. Pravega uspeha po odpustu iz zapora pa kljub vsemu ni bilo.¹⁶

Amerika, kot dežela neomejenih možnosti in zlasti neobremenjena z dediščino srednjeveške filozofije, je omogočala razcvet različnih psiholoških in penoloških idej. Ker so od nekdaj poudarjali pomen človekovega ustvarjanja, zlasti materialnega, je najbrž prav ta filozofija privedla do svojevrstnega kulta učinkovitosti, ki je postala zaščitni znak vseh dejavnosti. In ker je učinkovitost lažje in privlačneje presoјati po kratkoročnih rezultatih, ni presenetljivo, da so se temu geslu poklonile številne znanosti — od tehnoloških, ki nas prepričujejo v dovršenost fast-food sistema, do družboslovnih, ki zlahka nadzirajo in usmerjajo posameznikovo vedenje z vnašanjem implantatov v določene možganske predele.

Vendar pa je Amerika tudi dežela renesanse humanistične misli. Težko je pojasniti, ali je do te renesanse prišlo zaradi obujanja spomina na prvobitne čase, ko je bila posameznikova svoboda prvi postulat ali pa je ta misel nastala kot nujna reakcija na brezpotja, v katera so zapeljali modeli učinkovitosti.

Nesporno je, da se je v šestdesetih letih pojavilo več idej, katerih bistvo je bilo: usmerjenost k človeku, spoštovanje njegove svobode, telesne in duševne integritete ter spodbujanje razvoja njegovih sposobnosti za kakovostne medčloveške odnose.

Nastajala je — po Maslowu — tretja sila v psihologiji-humanistična psihologija in sicer zlasti kot odgovor na dotlej vodilni smeri, behaviorizem in psihoanalizo. Humanistična psihologija

¹¹ Wagner, *Punishment*; s. 43—44.

¹² Wexler, *Treatment*; s. 8.

¹³ Kennedy, Kerber; *Resocialization*; s. 42.

¹⁴ Silber, *The Place*; s. 213.

¹⁵ Duncan, *Psychedelic*; s. 293.

¹⁶ Op. kot pri 4.; s. 157—163.

obravnavata tisto, za kar ni prostora v obstoječih sistemih in teorijah: ljubezen, ustvarjalnost, lastno identiteto vrednote, samoaktualizacija, rast, razvoj, spontanost, avtonomnost.¹⁷ Maslow pravi takole: »Razmišljanja, ki sem jih sprva omejeval na družino psihologov, so se v resnici pokazala kot manifestacija nove vseobsežne filozofije življenja; le-ta zadeva vsa področja — ekonomijo, sociologijo, biologijo, pravo in politiko ter vse družbene institucije — družino, izobraževalne sisteme itd.«¹⁸

Humanisti so očitali psihoanalitični teoriji zlasti njen negativističen in determinističen pogled na človeka. Prav tako so neustrezni medicinski in behavioristični modeli, pri čemer so nekateri opozarjali na pomen javnega mnjenja. Fransela je opozorila na nasprotje med znanstveno javnostjo, ki zahteva veljavnost določenih postopkov, in široko javnostjo, ki terja uspešnost — tako opevano učinkovitost. Terapevtski postopki vedenjske tehnologije in psihokirurgije se uporabljajo, ker so učinkoviti.¹⁹

Humanistične ideje niso ostale le pri kritiki behaviorizma in medicinskih pristopov. Izoblikovali so se modeli obravnavanja obsojenih, ki so še danes uporabni, če seveda pristajamo na določena načela. V sredini šestdesetih let je Fenton napisal Priročnik za uporabo skupinskega svetovanja v poboljševalnih zavodih.²⁰ Skupinsko svetovanje je za Fentona, in tudi objektivno, veliko več kot le ena izmed že znanih psihoterapevtskih metod, čeprav je povezava očitna. Fentonova temeljna predpostavka za delo z obsojenimi osebami je konstruktivna skupinska interakcija. Svetovanje lahko vodijo tudi nespecialisti, pogoj pa je ustrezna osebnostna usmerjenost. Fenton izrecno poudarja, da zahteve po zrelosti vodij svetovanja (skupin) niso nič manjše od kriterijev za specialiste v psihiatriji ali psihologiji.²¹

Skupinsko delo v penalnem zavodu mora vsebovati naslednja načela:

— ustvarjanje svobodne diskusije in sprejemanje delinkventa, kakršen pač je, brez moraliziranja;

— omogočanje delinkventom, da spoznajo pomen emocionalnih konfliktov, ki so lahko osnova za kriminalno dejavnost;

— ustvarjanje situacije, v kateri delinkventi zvedo od sebi enakih nekaj o socialnih vidikih svoje osebnosti;

— izboljšanje emocionalnega vzdušja v instituciji;

— tretman z uvajanjem konstruktivnih medčloveških odnosov.

Fenton se v svojem modelu konstruktivne komunikacije spopada s tremi nivoji problemov. Na prvem se srečujejo obsojenci med seboj. Na drugem gre za kočljivo srečanje obsojenih in osebja — kočljivo v smislu tradicionalne penologije, ki takega srečanja ne pozna — ne prizna možnosti zanj. Tu je eden najpomembnejših mehanizmov interakcije odnos do avtoritete, s katerim je usodno zaznamovano veliko število medsebojnih komunikacij. Ta mehanizem je v marsičem preizkusni kamen demokratičnosti, ne le v penologiji, ampak na mnogih drugih področjih. Na tretjem nivoju si mora še osebje pogledati v oči in si postaviti vprašanja o nujnih spremembah.

Fentonov tretmanski model je očiščen medicinskih posegov, v njem ni averzivnih terapij, ni hipnoze niti elektrošokov, čeprav ga je izgrajeval v času in okolju, ki sta bila prepolna izumov v »človekovo korist«. Tak tretmanski model je doživel potrditev povsod, kjer so ga zmogli — želeli — izvajati.

4. Napad na tretman

V začetku sedemdesetih let je kritika tretmana dosegla vrhunec. Očitki so prihajali z obeh strani — napredne, humanistične in s konservativne. Humanisti so opozarjali zlasti na zlorabe v imenu znanosti, ki jih je bilo v medicinskem modelu v resnici precej. Opozarjali so tudi na preveliko arbitrarnost pri odmeri kazni in pri pogojnem odpustu.

Konservativnim krogom pa je h kritiki pomagal upor v zaporu v Attici leta 1971, ki naj bi dokončno zrušil vero v rehabilitacijski model. V tem krvavo zadušenem uporju je bilo 43 mrtvih, dobro pa je vedeti, da so bili po ugotovitvah pogoji v zaporih na splošno v nasprotju z minimalnimi standardi človeškega dostojanstva.²²

Iz tega obdobja je najbolj znana in najpogostejše citirana Martinsonova kritika tretmanske ideologije, v kateri si je zastavil vprašanje —

²² Walker, Sense; s. 181.

¹⁷ Maslow, Motivacija; s. 80.

¹⁸ Ib., s. 45—46.

¹⁹ Fransela, Potreba; s. 102.

²⁰ Fenton, A Handbook; 1965.

²¹ Fenton, Grupno; s. 24.

kaj deluje — in suvereno odgovoril, da prav nič (nothing works).²³

Martinson je bil član komisije, ustanovljene leta 1966, ki je imela nalogo ugotoviti možnosti rehabilitacije. Ukvarjala se je z vprašanjem, ali se lahko zapor spremeni iz varstvene (custodial) institucije v rehabilitativno. Po Martinsonovih ugotovitvah je povratništvo kriterij, ki najbolj direktno odraža uspeh tretmana. Na povratništvo pa rehabilitacijska prizadevanja, z redkimi izjemami, nimajo nobenega vpliva.²⁴

Martinson že v uvodu svoje kritike pretrse bralca z vsoto 14 milijard dolarjev letno, kolikor porabi država za pravosodni sistem, medtem ko kriminaliteta vztrajno narašča.²⁵ Že ta ugotovitev je dovolj za sklep, da tretman ne deluje, da je nemočen v boju proti kriminalu.²⁶ Kar je dejavnosti, kot so zaposlovanje, skrb za psihično zdravje, izobraževanje, naj bodo na voljo, vendar takrat, ko si jih obsojenec sam zaželi, in tiste, ki jih sam izbere. Z vidika kazenskega prava je treba odpraviti nedoločene kazni in pogojno obsodbo, povečati pa je treba do skrajnosti njegovo zastraševalno vlogo.²⁷ Obsojenci naj bodo deležni posebnega nadzora. Zanj vemo, da je ponižujoč in kaznovalec — vendar je za obsojence prav zato posebej primeren.²⁸

Martinsonove kritike so padle na plodna tla pri politiki, zlasti pri njenem konservativnem delu. Priznati mu je treba tudi učinkovitost (politično), saj je zadel šibko točko vseh oblastnikov ali kandidatov za oblast, ki svojim volilcem ne smejo obljubljati večjih davščin za preprečevanje kriminalitete. Uglasil je argumente tudi na javno mnenje, ki se vedno boji kriminalcev in ki v strogi kaznovalni politiki vidi odrešitev. Istočasno pa je prilagodil nekatera stališča — na primer o odpravi nedoločenih kazni — naprednim humanim idejam.

Posebno občutljivo točko pa je Martinson zadel s postavljanjem korelacije med tretmanom in povratništvom oziroma obsegom kriminala kar na splošno. Filozofija učinkovitosti, kot zaščitni znak zlasti ameriške družbe, uporablja tudi v tem primeru poenostavljene formule. Če ni pozitivne korelacije med tretmanom in zmanjševanjem povratništva, je odgovor takoj pri roki — nothing works.

Najbrž nima posebnega pomena navajati številne razprave o povratništvu, s katerimi bi dokazovali, kako je nemogoče pripisovati temu pojavu enoznačno etiologijo. V večini primerov ostaja prezapleteno vprašanje, katera kombinacija neugodnih okoliščin, in katera od teh okoliščin še posebej, je posameznika spet privedla do kaznivega dejanja.

Martinson ne priznava, ali pa ne pozna zakonitosti odprtih sistemov, kakršni so vsi družbeni. Predvidljivost zaprtih sistemov lahko dosega sto odstotno gotovost pri napovedovanju, ker temelji na popolnem poznavanju vseh elementov sistema, korelacij in medsebojnih učinkov. Družbeni sistemi pa se obnašajo povsem drugače. Dovolj je samo spomniti se Milgramove študije²⁹ in napovedi rezultatov, da se pokaže nemoč napovedovanja na podlagi le nekaj elementov.

Številni avtorji so kritizirali enostransko Martinsonovo predstavljanje problema. Morda je še najdaljnovidnejši Folkard,³⁰ ki med merila za vrednotenje ocene uspešnosti tretmana uvršča tudi pomembnejše spremembe v medosebnih odnosih, sposobnost reševati svoje zadeve in težave ter sposobnost sodelovati v svojem tretmanu.

Pričakovati je seveda argument, da se morajo vse te spremembe nujno odrezati tudi na povratništvu. To je najbrž res, vendar se Folkard v to korelacijo sploh ne spušča, ker se gotovo zaveda nejasnosti in nezanesljivosti pripisovanja povratništva le nekaterim dejavnikom.

Nihče od avtorjev, ki so kritizirali Martinsona, pa se ni lotil njegovih idej, zapisanih v »drob-nem tisku«. Videti je, da so prav te pomembne za razumevanje njegovih stališč. Martinson piše proti koncu svoje razprave, da je treba odpraviti nedoločene kazni. Vendar mu tega ne nalaga nek občutek pravičnosti, ki bi branil podaljševanje kazni. Martinsona je neprestano strah, da kdo od obsojenih ne bi prišel prekmalu na prostost. Prav zato zahteva, da kazensko pravo do skrajnosti opravlja svojo zastraševalno vlogo. Zastraševanje je učinkovito le, če je grožnja stvarna. Sodiščem je treba odvzeti vsakršno diskrecijsko pravico. Ko pa zmanjka zakonitih sredstev, s katerimi bi obsojence zadrževali na varnem, je treba organizirati poseben nadzor tajnih agentov, ki bi spremljali obsojenca 24 ur na dan.³¹

Po številnih kritikah, ki jih je doživel Martinson, a vseeno niso vrnile vere v rehabilitacijo,

²³ Martinson, *What Works*; s. 25, 30—31.

²⁴ *Ib.*, s. 25.

²⁵ Wilks., *Martinson; Is The Treatment*; s. 3.

²⁶ *Ib.*, s. 5.

²⁷ *Ib.*, s. 6.

²⁸ *Ib.*, s. 8.

²⁹ Muek, *Osebnost*; s. 168—169.

³⁰ Folkard et al., *IMPACT*; s. 45.

³¹ Halleck, White; *Is Rehabilitation*; s. 6—7.

je svoja stališča precej spremenil in prilagodil. Pet let po svoji ugotovitvi, da nič ne deluje, je objavil nove ugotovitve,³² kjer priznava, da imajo nekateri programi za obravnavo obsojenih upoštevanja vreden učinek na povratništvo.

5. Umik tretmanske ideologije in neoklasicizem

Po številnih kritikah tretmanske ideologije je nastajal vtis, da je tak pristop opuščen. Govori se o zlomu rehabilitativnega modela.³³ Del te kritike je razumljiv in sprejemljiv. Rehabilitacijska usmeritev se ni mogla pohvaliti z oprijemljivimi rezultati, zlasti takšnimi, kakršne je pričakovala javnost. Vpliv, ki ga je imela na nedoločene kazni, na veliko svobodo pri odločanju o pogojnem odpustu in na odpuščanje po nejasnem kriteriju pričakovanega dobrega vedenja po prestani kazni, je bolj omogočal zlorabe kot pa zagotavljal pravičnost odločitev. Še hujše zlorabe v imenu tretmana so se dogajale s posegi v človeka — zlasti medicinskimi, psihiatričnimi in nekaterimi psihološkimi. Zato se zdi kar prav, da je v nekaterih primerih prišlo do »zloma«.

Čas, ki je odrival tretmansko ideologijo na stranski tir, pogosto označujejo z obdobjem neoklasicizma. Ta je gojil svojstveno specifično podobo pravičnosti, objektivnosti, ki bi jo humanistična psihologija najbrž označila kot korektno, hladno in brezčutno. Neoklasicizmu je tuje nasilje nad človekom, enako tuje pa mu je tudi približevanje njemu.

Nova smer se ukvarja predvsem s filozofsko utemeljitvijo kazni, pri čemer se sklicuje zlasti na Kanta³⁴ in na Hegla.³⁵ Zupančič govori o obdobju tretmanske ideologije kot o času, v katerem se je bilo treba skoraj sramovati pojmov kot so — pravično zaslužena kazen (just desert), vzdrževanje objektivnosti norme pred napadi subjektivizacije, krivda v strogem pomenu besede — ob soočenju s pametnimi besedami kot tretman, kriminološka ekspertiza, resocializacija.³⁶ Ko pa je življenje pokazalo, da od vsega tega ni bilo ne resocializacije, niti zmanjšanja — ampak nasprotno, porast kriminalitete, se je tudi kazensko-pravna teorija streznila od kratkovidnosti ameriškega pragmatizma.³⁷

6. Kaj se je v resnici dogajalo v zaporih

Prav malo znanstvenikov si je zastavilo to vprašanje. Tisti redki, ki so se lotili raziskav, pa so dobivali presenetljive odgovore. Weigend se je vprašal, koliko so v ZDA kdaj s poštenim namenom, trdom in dobro voljo poskušali uresničiti idejo o tretmanu.³⁸ Na to vprašanje je avtor odgovoril med vrsticami, še preden ga je postavil. Ko opisuje prenaseljene zapore in na splošno klavrne pogoje za obsojence,³⁹ postaja jasno, da je bil v vseh teh primerih tretman le prazna beseda. Če je potem prihajalo do uporov, ki so imeli krvave konce, tega pač ne smemo pripisovati neuspešnosti tretmanskega koncepta, ker ga sploh ni bilo.

Jessica Mitford je tri leta (1970—1973) raziskovala razmere v ameriških zaporih in med drugim ugotovila, da v večini vlada popolna cenzura, saj so zavračali pisma, ki jih je pisala obsojencem; kršitve discipline so ostro kaznovali v svarilen zgled; nagrajevali so ovajanje; za kazniva dejanja, storjena v zaporu (celo umor), so izrekli kazni brez sodnega postopka in zapornik ni mogel nikogar tožiti za škodo, ki mu je bila povzročena v zaporu.⁴⁰

Conklin navaja dve raziskavi, ki sta pokazali, da je le 6 % sredstev šlo za tretmanske namene in socialno pomoč, vse ostalo pa za varnost in vzdrževanje. Druga raziskava pa je ugotovila, da je le 12 % obsojencev lahko uporabilo svoje poklicno usposabljanje, kakršno so imeli (dobili) v zaporu, po odpustu.⁴¹

Če so bili prvotni ugovor zoper tretman usmerjeni zlasti zoper njegove skrajnosti, je razvoj pripeljal do drugačnih rezultatov. Pravičnostni model, ki je dobil oznako »law and order«, je zlasti v konservativnem okolju povzročil občutno povečanje števila obsojencev.⁴² Zaporji v ZDA pa so še danes prenapolnjeni.

7. Ali doživlja rehabilitacija renesanso?

Pri oceni, da je tretmanski model zlomljen, je potrebna previdnost. Kongres, ki je bil posvečen novim težnjam kriminalne politike, je leta 1982 potrdil, da tudi v Ameriki niso opustili ideje o resocializaciji in da kljub krizi kriminalne po-

³² Martinson, New; s. 243—258.

³³ Prim.: Kanduč, Kaznovanje.

³⁴ Weigend, kot pri 2; s. 155.

³⁵ Zupančič, Pravo; s. 18—42.

³⁶ Ib., s. 40.

³⁷ Ib., s. 40.

³⁸ Weigend, kot pri 2; s. 157.

³⁹ Ib., s. 155.

⁴⁰ Mitford, The American; s. 251—258.

⁴¹ Conklin, Criminology; s. 441.

⁴² Selih, s. 153.

litike neoklasicizem ni pot, po kateri bi kazalo kreniti.⁴³

Conklin posveča v svoji Kriminologiji (1986) poglavje ponovnemu uveljavljanju rehabilitacije. Omenja vrsto kriminologov, ki zavračajo posplošeno idejo, da nič ne deluje. Le-ti navajajo precej programov, ki so imeli pozitivne učinke. O njih poročajo npr. Palmer (1975), Gotfredson (1979), Cullen in Gilbert (1982).⁴⁴ Priznati pa je treba, da ima rehabilitacijska ideja dosti manj odmeva kot ga je imela do sredine sedemdesetih let.⁴⁵

Za Evropo — izjema so skandinavske dežele — bi težko rekli, da se je uprla tretmanski ideologiji. Ameriških idej v tretmanu, kakršne je napadel neoklasicizem, v Evropi enostavno ni bilo. Odmera kazni se uravnava predvsem po krivdi in ne po potrebi po resocializaciji; nedoločenih kazni pa praviloma ni.⁴⁶ Za izvrševanje kazni sicer velja resocializacijski namen, vendar ni prisilnega tretmana, niti ni predčasen odpust odvisen od sodelovanja v tretmanskih programih.⁴⁷

Na kongresu v Sirakuzi — O novih tendencah kriminalne politike — so znanstveniki iz večine evropskih držav in tudi Amerike nasprotovali temu, da bi prehitro opustili idejo o resocializaciji.⁴⁸

Tudi v okviru Evropskega sveta je bila z Evropskimi penitenciarnimi pravili ohranjena resocializacija, pri čemer pa so opozorili na neuspehe določenih tretmanskih postopkov in poudarili pomen sodelovanja med zaporom in zunanjim svetom.⁴⁹

Če strnemo ocene več avtorjev, ki razmišljajo o usodi tretmanske ideologije v Evropi, je slika precej enotna. Evropa se ni nikoli tako močno zapisala tej usmeritvi, da bi jo bilo treba izganjati tako kot v Ameriki. Tako je za staro celino značilen nek dogovor, ki onemogoča zlorabe tretmana, ohranja resocializacijo kot namen kaznovanja in si prizadeva za izboljšanje pogojev preostajanja kazni.

Neoklasicizem je treba razumeti in pravilno oceniti tudi kot odziv na zlorabo človekovih pravic. Vendar je to le ena izmed poti in velja si spet priklicati opozorilo, da ni neuporabno vse,

kar je povezano s tretmansko ideologijo, in da je v določenih trenutkih nemoč klasicizma očitna.⁵⁰

Odgovor na vprašanje, zastavljeno v naslovu, bi utegnil biti tak: rehabilitacija ne doživlja renesanse, ker je nikoli niso pokopali, rojeva pa se tam, kjer je — kljub uradnemu sklicevanju nanjo — nikoli ni bilo.

Tako stališče oziroma opažanje pa zahteva nekaj pojasnil. Weigendovo vprašanje, koliko so v ZDA kdaj v resnici izvajali tretmanski model (v pozitivnem pomenu), je treba razumeti kot namig na razliko med razpravami v akademskih krogih in dejansko prakso. Najbrž gre kar za tri med seboj ločene ravni, ki bi morale biti povezane, pa niso. Na akademski se je vselej bil hud boj med zagovorniki tretmana in njegovimi nasprotniki. Na zakonodajni je ostajal upoštevanja vreden del rehabilitacijske ideje, ne glede na čas in kraj, in zlasti, ne glede na akademsko premoč ene smeri nad drugo. Na tretji ravni — to je v praksi — pa so vselej obstajale velike razlike. Tu smo lahko srečali čiste tretmanske institucije v dobrem in slabem pomenu besede, zavode, kjer je prevladovala kaznovalna tendenca v stilu »law and order«, največ pa je bilo zaporov (in jih je najbrž še danes), kjer niso izpolnjeni osnovni pogoji za znosno prestajanje kazni, če za hip pustimo ob strani visoke besede o humanosti.

8. Razlogi za razlike na ideološki ravni in v praksi

Iskanje razlogov za razlike nas privede do vprašanja, zakaj se posamezniki — bodisi akademiki bodisi praktiki — odločajo za posamezne rešitve, ki jih potem zagovarjajo ali uresničujejo z vso svojo energijo.

V spremni besedi h knjigi A. Maslowa »Motivacija in osebnost« Popović piše, da je ideja, po kateri se avtorjeva osebnost vpleta v njegovo teorijo, že stara, v zadnjem času pa tudi preverjena. Popović se zato ukvarja z avtorjevim življenjem, da bi potrdil, kako so pomembni dogodki vplivali na njegovo pojmovanje osebnosti in na njegova stališča nasploh.

Tej misli je treba slediti, da bi postalo jasnejše, kaj vse vpliva na naše odločitve, bodisi da gre za vprašanja kaznovanja, obravnavanja ljudi, ali za katerokoli področje človekovega bivanja.

Spomniti se je treba trditve, ki jo je izrekel H. Klare: Če pogledamo skrajna stališča do

⁴³ Weigend, kot pri 2; s. 160.

⁴⁴ Op. pod 41, s. 451.

⁴⁵ Ib., s. 455.

⁴⁶ Op. pod 43, s. 160.

⁴⁷ Ib., s. 160.

⁴⁸ Ib., s. 160.

⁴⁹ Bačić, kot pri 1; s. 136.

⁵⁰ Vodopivec, Nekatere; s. 353.

šmrtni kazni, potem se le-ta ujemajo s temeljnimi potezami temperamenta in karakterja, ki jih pridobimo tako zgodaj v življenju, da se pogledi, ki jih te poteze odražajo, le malo spreminjajo pod vplivom racionalnega. Zato ni čudno, da pogovor o smrtni kazni spominja na dialog gluhih.⁵¹

Tako se zamaje domneva, da je znanstvena argumentacija zgolj racionalna, brez čustev. Vselej se odločamo čustveno — bodisi da gre za pozitivna čustva, naklonjenost, odobravanje, ali pa negativna, odpor, agresijo. Področje čustvenega prinaša v odločanje tudi prednosti; poleg tega pa se pri tem človek pokaže tak, kakršen je — z vso naklonjenostjo do nečesa ali pa s popolnim odporom. Ker tak način odločanja praviloma velja za neznanstvenega, se dogaja, da se posamezniki v skladu s svojimi čustvi (na primer predsodki kot čustveno močno obarvanimi stališči) opredelijo za določeno pot, potem pa iščejo zanjo »objektivne, znanstvene« argumente, namesto da bi ta proces potekal skladno, da bi se ga zavedali in ga priznavali.

Ko Pečjak piše o alternativah in odločanju, opisuje poskuse, ki so pokazali, da se ljudje z različno osebnostno strukturo odločajo za različne možnosti.⁵² Nekateri avtorji govorijo o afektivni logiki, kjer logične procese izkrivlja zlasti emocionalna usmerjenost.⁵³ Tako kljub vrstam podatkov (objektivnih) prihaja do različnih sodb.⁵⁴

V tem emocionalnem, ki določa našo izbiro poti, je treba iskati tudi razloge, da se tretmanski model — tisti v pravem pomenu besede, ki

uvaja horizontalno komunikacijo — ni bolj uveljavil. To velja tudi za Slovenijo, čeprav se je ideja izoblikovala že pred dobrimi petnajstimi leti. Vsakdo namreč v skladu s svojo osebno naravnostjo, osebnostno strukturo in v njej zlasti v skladu s svojim emocionalnim odnosom do problema išče in izbira rešitve. Izbira poti ni le ogledalo naše strokovnosti, ampak enako tudi naše osebnosti. Vsak sistem, ki ga ustvarjamo, od zapore preko šole in do družine, je zrcalna slika nas samih, prav tako kot argumenti, za katere se odločamo, ko sistem gradimo.

Drugi razlog za omejenost tretmanskega modela je v hudem naporu, ki ga povzroča stalen boj z nosilci družbene moči — ne zato, da bi jim prevzeli oblast nad drugimi, temveč zato, da bi dobili oblast nad seboj. To ni toliko spopad penoloških ali psiholoških konceptov, to je spopad tistih, ki so podvrženi spreminjanju, zdravljenju, normaliziranju, konformiranju in na njihovi strani tistih, ki so nosilci humanističnih idej, s strukturami, ki imajo moč, da vse to izvajajo.

Zaradi tega, tako pogosto neuspešnega boja, prihaja do ocen iz znanstvenih krogov, da zapor nikogar ne more poboljšati, in da je zato ultima ratio. V tej luči se včasih iskanje alternativ zaporni kazni kaže kot beg od spopadov z oblastjo. Pri tem se bodo zaporji spreminjali v normalnejše, netotalitarne institucije toliko, kolikor se bomo uspeli boriti za predstavljene vizije — a ne le z oblastjo, temveč enako močno s samim seboj, kjer se z enako silo spopadata želja po oblasti nad drugimi in želja po enakopravnem sobivanju.

Če se za konec spomnimo Maslowa, ki pravi, da zdravi ljudje ne želijo oblasti nad drugimi ljudmi, potem nam preostane le to, da si vsakdo izmed nas izmeri pot do svoje ozdravitve.

⁵¹ Klare, Issues; s. 303—331.

⁵² Pečjak, Psihologija; s. 361.

⁵³ Ib., s. 338.

⁵⁴ Ib., s. 339.

LITERATURA

1. Bačić, F.: Individualizacija u izvršenju krivičnih sankcija u svetlu osporavanja resocijalizacije v celokupnom krivičnom pravu. *Penološke teme* 3 (1988) 3—4, s. 135—142.
2. Conklin, J.: *Criminology*, New York, Mac Millan, 1986, 570 s.
3. Duncan, D. F.: Psychedelic Drugs in Correctional Treatment. *Crime and Delinquency* 18 (1972)/3, s. 291—297.
4. Fenton, N.: *A Handbook on the Use of Group Counselling in Correctional Institutions*, Sacramento 1968.
5. Fenton, N.: *Grupno svetovanje*, Ljubljana, Institut za kriminologijo, 1961, 69 s.
6. Folkard et al.: **IMPACT** — Intensive Match Probation And After Care Treatment, London, Home Office, 1974, 54 s.
7. Fontanesi, M.: Methodes Medicales et chirurgicales. 5. Congres international de criminologie, Montreal 1965. *Annales internationales de criminologie* (1969) 2.
8. Fransela, F.: *Potreba za promenom*. Beograd, Nolit 1978, 222 s.
9. Halleck; White: Is Rehabilitation Dead? *Crime and Delinquency* 23 (1977) 4, s. 371—376.
10. Kanduč, Z.: Kaznovanje po zlomu rehabilitativnega modela. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 39 (1988)/4, s. 301—311.

11. Kennedy; Kerber: **Resocialization: An American Experiment**, New York, Behavioral Publications, 1973, 191 s.
12. Klare, H.: Issues in the Treatment of Offenders. **The Howard Journal of Penology** 13 (1973) 4, s. 330—339.
13. Martinson, R.: What Works — Questions and Answer about Prison Reform. **The Public Interest** 35 (1974), s. 22—54.
14. Martinson, R.: New Findings — New Views: a note of caution regarding sentencing reform. **Hofstra Law Review**, 7 (1979) 2, s. 243—258.
15. Maslow, A. H.: **Motivacija i ličnost**, Beograd, Nolit, 1982, 376 s.
16. Mitford, J.: **The American Prison Business**. London, George Allen and Unwin, 1974, 339 s.
17. Pečjak, V.: **Psihologija spoznavanja**, Ljubljana, DZS, 1977, 512 s.
18. Silber, E. D.: The Place of Behavior Therapy in Correction. **Crime and Delinquency** 22 (1976) 2, s. 211—217.
19. Šelih, A.: Sodobne oblike nadomestil kazni zapora. **Zbornik znanstvenih razprav** 47 (1987), s. 151—166.
20. Vodopivec et al.: **Kriminologija I**. Zagreb, Narodne novine 1966, 171 s.
21. Vodopivec, K.: Nova kriminologija in kazenska zakonodaja. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo** 28 (1977) 2.
22. Vodopivec, K.: Nekateri pasti sodobne kriminologije. **Zbornik znanstvenih razprav** 50 (1990), s. 341—353.
23. Wagner, P.: Punishment and Reason in Rehabilitating the Offender. **The Prison Journal** 58 (1987) 1, s. 37—47.
24. Weigend, T.: Neoklasicizem — transatlantski ne-sporazum. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo** 34 (1983) 2, s. 155—161.
25. Walker, S.: **Sense and Nonsense About Crime**. Monterey (ca), Brooks, Cole 1985, 229 s.
26. Wexler, B. D.: Treatment Issues. **The Prison Journal** 58 (1978)/1, s. 3—17.
27. Wilks; Martinson: Is the Treatment of Criminal Offenders really necessary? **Federal Probation** 40 (1976) 1, s. 3—9.
28. Williams, J. E. H.: **Changing Prisons**. London, L. Owen 1975, 210 s.
29. Zupančič, B. M.: **Pravo in prav**. Ljubljana, Can-karjeva založba, 1990, s. 252.

On the Treatment Idea

Dragan Petrovec, L. L. M., Assistant Director of Correctional Institution Ig, Slovenia

The understanding of treatment is not uniform. It generally refers to medical or psychiatric interventions in a convict's personality. It is more proper, however, to understand it as anything that happens to the convict during implementation of sentence and exerts an influence upon him. From the aspect of principle of communication, it is impossible to have »non-treatment« institutions, because each of them exercises certain influence on the prisoner. In the period of the criticism of treatment, nothing positive happened in prisons in terms of treatment. The criticism remained at the academic level, while legislation went its own way and so did practice. The current European legislation has not renounced to rehabilitation as one of the purposes of the implementation of penal sanctions. Despite the relatively uniform theoretical starting points, the most diverse regimes of implementation of prison sentence can be found. Differences deter-

mining one or another approach arise mainly from the different personality orientation and structure of the individuals — be it theorists or practitioners. Here we can not disregard the feelings which also play an important role, although they tend to be disguised in the name of objective science. In addition, the implementation of the idea of treatment in a positive sense, is made difficult also by holders of social power who want to dominate the individual and do not intend to renounce to this domination. Thus a struggle for treatment which would mean a form of horizontal communication, is in fact a struggle of inmates for (re)gaining power.

Key words: implementation of penal sanctions, correctional institutions, treatment, convicts, criticism of treatment.

UDC 343.825